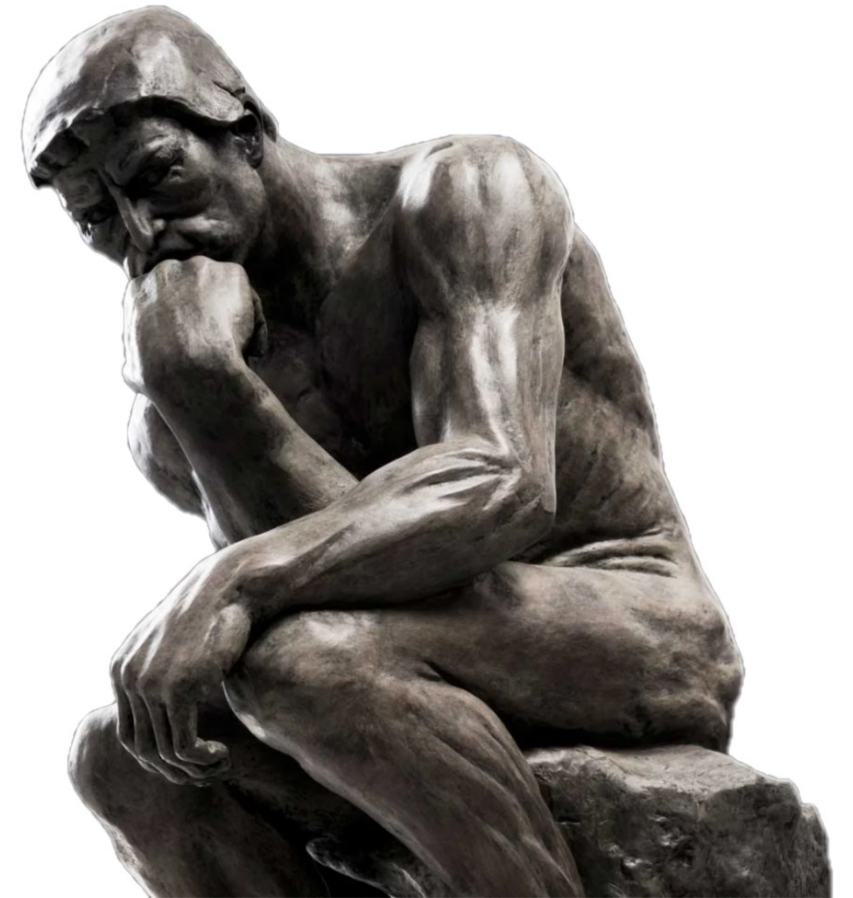

MUNI
ARTS

9. Co vůbec je? (Ontologie)

Josef Petrželka, Katedra filosofie FF MU
Jarní semestr 2021

Obsah

1. Co je ontologie (metafyzika)?
2. Od otázky „k čemu (něco je)?“ k různým druhům jsoucen
 - A. Různá jsoucna
 - B. Velký speciální problém – univerzálie
3. Absolutní jsoucno (bůh) a jiná, podmíněná jsoucna
4. Filosofické problémy s existencí absolutního jsoucna
 - A. Odlišnost – imateriální X materiální jsoucna
 - B. Absolutní vědění – předvídání a předurčení → determinismus vs. svoboda vůle
 - C. Absolutní moc – problém existence zla → potřeba *theodicey* (monismus, dualismus, nebo pluralismus?)

Obsah

5. Prostor a čas

- otázka jejich reality, konečnosti, počtu dimenzí, šipky času

6. Trvání a utváření věci

- mereologie (= „nauka o částech“) – čím je konstituována věc?

7. Mentální a fyzické

- dualismus – problém interakce X redukcionismus – materialismus (fyzikalismus), nebo idealismus? (→ filosofie mysli!)

8. Problém existence vnějšího světa (co vše existuje?)

- solipsismus, simulace, virtuální realita

1. Co je ontologie (metafyzika)?

- ontologie = „nauka o jsoucnu“ (o jsoucnu jakožto jsoucnu)
 - v krajní verzi o ničem jiném (Parmenidés)
- metafyzika = „za (ve smyslu „nad“) fyzikou“ (zabývá se tím, co přesahuje „fyziku“ jakožto disciplínu zabývající se pohybem materiálních těles)
 - klasický příklad – Aristotelés: nejobecnější počátky a příčiny všech jsoucenc, druhy a hierarchie jsoucenc (**substance** = samostatně existující věci, např. Vy, Váš počítač, Vaše bota, pes atd., a jejich **vlastnosti** = **akcidenty**, např. Vaše výška, barva Vaší boty, poloha Vašeho psa atd.), speciální nemateriální substance (první nehybný hybatel)
- Pro naše potřeby znamená „ontologie“ i „metafyzika“ totéž:
 - zkoumání jsoucna (jako jsoucna), jeho základních vlastností (např. složení, prostoročasový charakter), druhů jsoucenc (např. zapříčiněná vs. nezapříčiněná, materiální vs. nemateriální), vztahů mezi těmito jsoucny, procesů, jimž jsou jsoucna vystavena
 - rozhodně velmi abstraktní disciplína, ale filosoficky nejzásadnější

2. Od otázky „k čemu (něco je)?“ k různým druhům jsoucen

Vzpomínáte na první hodinu a otázku „k čemu je filosofie“?

Od této otázky můžeme příhodně vyjít směrem k ontologii či metafyzice:

- Tento kurz filosofie je vám užitečný k tomu, abyste mohli absolvovat studium.
- Absolvování studia vám bude užitečné k tomu, abyste dostali diplom.
- Diplom bude užitečný k tomu, abyste získali lepší zaměstnání.
- Lepší zaměstnání vám přinese vyšší mzdu.
- S vyšší mzdou budete moci například více cestovat.
- Budete-li více cestovat, budete mít více zážitků.
- Budete-li mít více zážitků, budete spokojenější.
- Být spokojenější vám pak bude k – k čemu vlastně?

Existuje nějaký poslední účel všeho lidského usilování, u něhož bychom se už nepotřebovali ptát, k čemu je? Někaký **poslední účel**, který by byl už **absolutní**, a tedy ničím nepodmíněný?

2. Od otázky „k čemu (něco je)?“ k různým druhům jsoucen

A. Různá jsoucna

Než si položíme tu velmi atraktivní otázku, jak je to s takovým absolutním jsoucnem, bude užitečné si vysvětlit, co se vlastně tímto divným termínem – „jsoucno“ – myslí.

Jsoucno je jednoduše řečeno všechno, co má nějaký **podíl na bytí**, tedy co existuje.

A pokud se ptáte, co je to **bytí**, pak lze odpovědět: „jakási síla, intenzita, aktualita, která udržuje všechno v nějaké časové nebo prostorové určitosti.“

A co všechno tedy existuje/je jsoucí? Podívejme se na předchozí snímek:

- Samozřejmě vy (a také váš vyučující); ale také tento kurz filosofie; studium; mzda; cestování; zážitky; spokojenost.
- Tedy nejen „věci“ (fyzická jsoucna jako vaše tělo), ale také vztahy (např. student – vyučující), činnosti (cestování), stavy (spokojenost) nebo vlastnosti (např. zodpovědnost při studiu – tu určitě máte!).

2. Od otázky „k čemu (něco je)?” k různým druhům jsoucen

B. Velký speciální problém

Na tomto místě bude vhodné udělat malou odbočku k jednomu velkému ontologickému (či metafyzickému, ale dotýkáme se také filosofie jazyka) problému:

- Vy (každý z vás) zcela jistě existujete a lze snadno říct, kde se vy jakožto jsoucno nacházíte, kde tedy „jste“.
- Jistě také souhlasíte s tím, že každý z vás studentů je člověkem (nikdo jiný by nezvládl se registrovat v ISu...).
- Tedy musí existovat také „člověk“. Ale...
- ... kde (a jak) takový člověk existuje? To už není nikdo jediný z vás, vy všichni jste přece člověkem (jste lidmi). Co to tedy je ten „obecný člověk“?

- Jedná se o otázku existence obecných pojmů, *univerzálií* jakožto protějšku *jednotlivin*, individuů (každý z nás jsme jednotlivinou, individuem a spadáme do obecné kategorie „člověk“).

2. Od otázky „k čemu (něco je)?“ k různým druhům jsoucen

B. Velký speciální problém

Ale jakým způsobem existuje člověk – nebo živočich, živý organismus, těleso atd.? Je to něco reálného, nebo je to pouze námi vymyšlená kategorie?

V dějinách filosofie se přišlo s následujícími odpověďmi:

- **realismus**: tyto kategorie (obecné pojmy, *univerzálie*) existují reálně a objektivně, ovšem v nemateriální podobě
- **nominalismus**: tyto kategorie jsou pouhá slova, jména (*nomina*), ale reálně neexistují
- **konceptualismus**: sice neexistují reálně, ale ani to nejsou pouhá slova jako pouhé libovolné zvuky, nýbrž se slovy je spojen určitý smysl či význam, myšlenka (*conceptus*)

„Ale kuš, to je jen takové nepraktické filosofické blábolení, dejte mi s tím pokoj!“ – To si myslíte? →

Stručné představení tohoto problému i základních typů odpovědí (a ještě něco navíc) nabízí tato scénka (<https://www.youtube.com/watch?v=WJQtOJ3YiRU>):

MUNI
ARTS

2. Od otázky „k čemu (něco je)?“ k různým druhům jsoucen

B. Velký speciální problém

Pak uvažte, jak často ve své řeči používáte obecné pojmy (např. je spočítejte na tomto snímku!).

Když je tedy používáte – mluvíte o něčem, co existuje, a o tom, jak to existuje, nebo ne?

Jak tomu bude např. v těchto větách?

- Tři plus dva rovná se (tj. „je“) pět.
- Zodpovědnost je kladná charakterová vlastnost.

Ke které z výše uvedených variant odpovědi se tedy přikloníte?

I kdybyste se nechali přesvědčit, že se jedná o vážnou otázku, určitě se nepřikloníte k tak radikální odpovědi jako Platón (<https://www.youtube.com/watch?v=DXNibeVTnlw>):

3. Absolutní jsoucno (bůh) a jiná, podmíněná jsoucna

Přicházíme k té atraktivní otázce:

- Existuje nějaké speciální absolutní jsoucno, u něž bychom se už nemuseli ptát, z jaké příčiny vzniklo, proč existuje či k čemu je užitečné, nýbrž které by samo bylo odpovědí na takové otázky?
- Hodilo by se to (filosoficky vzato), mnozí filosofové se pokoušeli jeho existenci dokazovat –
- ... ale žádný z důkazů není zcela přesvědčivý.
 - Jen pro zajímavost – standardně se rozlišují tři typy dokazování existence boha: ontologický (Anselm), kosmologický a teleologický (oba tyto poslední typy najdeme u Tomáše Akvinského).*
 - (To se už ovšem dotýkáme problematiky epistemologie – nauky o poznání a souvisejících problémech.)
- Ovšem i kdyby existovalo, budou s ním nemalé (opět filosoficky vzato) problémy. →

* Jen tak pro zajímavost se můžete podívat, jak to s těmi důkazy v dějinách bylo, a jak to bylo složité (<https://www.youtube.com/watch?v=nxrHdw-MA4s&t=4s>):

4. Filosofické problémy s existencí absolutního jsoucna

A. Odlišnost – imateriální („ideální“) X materiální jsoucna

Velká většina filosofů se shodne na tom, že má-li nějaké takové absolutní a jedinečné jsoucno existovat, musí být nemateriální, a tedy nevnímatelné našimi smysly.

→ (metafyzický/ontologický) **idealismus** (= skutečnost nebo aspoň její základ a zdroj je nemateriální)
X

(metafyzický/ontologický) **materialismus** (= veškerá skutečnost je čistě materiální)

▪ Problémy:

- Ale jak to pak poznáme (viz opět ty nepřesvědčivé důkazy)?
- Může vůbec něco nemateriálního existovat?
- Jak by mohlo něco tak odlišného působit na materiální věci?

4. Filosofické problémy s existencí absolutního jsoucna

B. Absolutní vědění – předvídání a předurčení → determinismus vs. svoboda vůle

Takovému výjimečnému jsoucnu se často připisuje výjimečné vlastnosti, např. absolutní vědění (vševědoucnost).

→ Pak ale předvídá (ví předem) všechny události, mj. naše jednání.

▪ Problémy:

- Máme potom vůbec **svobodnou vůli** (tj. aspoň část našeho jednání závisí na našem vědomém a záměrném rozhodování), nebo je vše determinováno (určeno) bohem → **determinismus**?
 - Moderní verze problému: jsou všechny události ve vesmíru determinovány počátečními parametry a fyzikálními (chemickými) zákonitostmi, nebo se vědomý život může z takového determinismu vymanit?
- Pokud ovšem svobodnou vůli nemáme, jaký smysl mají jakékoli etické normy či příkazy (včetně těch od boha)?!

4. Filosofické problémy s existencí absolutního jsoucna

C. Absolutní moc – problém existence zla → potřeba *theodicey*

Takovému výjimečnému jsoucnu se často připisují ještě další výjimečné vlastnosti, např. také absolutní moc („všemohoucnost“) a nejvyšší dobrotivost.

→ pak ale chce určitě jen dobro a má moc jej uskutečnit

▪ Problémy:

- Jak je tedy možné, že existuje zlo?
- Tím vzniká problém ospravedlnění takového jsoucna (boha) vůči výtce, že zapříčinilo zlo („*theodicea*“ = ospravedlnění boha).
- Možné řešení – existují dva takové významné principy, jeden (ten náš bůh) chce dobro, druhý (nějaký zlý oponent boha) zlo, proto spolu bojují se střídavými úspěchy → (metafyzický/ontologický) **dualismus**.
- Ovšem to **monisté** (např. křesťané) nepřijmou.
- Pro úplnost, třetí variantou je (metafyzický/ontologický) **pluralismus** – principů je ještě více.

5. Prostor a čas

Otázka, zda existuje takové význačné jsoucno, byla důležitá zvláště v dobách, kdy bez něj nebylo možno vysvětlit mnohé přírodní děje.

To se s rozvojem novověké vědy mění a filosofie musí spíše skromně reflektovat vědecké poznatky vědy, případně na nich stavět. Proto se mění i problémy a otázky moderní ontologie.

Ta si klade např. otázky po charakteru prostoru a času:

- Jak vůbec existují? Nemůžeme ukázat na žádnou „věc“ a říct: „tady toto je prostor a tamto zase čas“.
 - **absolutní** pojetí času a prostoru (I. Newton): čas i prostor existují **nezávisle na čemkoli**, na pozorovateli i na věcech
 - **perceptuální** pojetí (I. Kant): čas a prostor jsou **naše (obecně lidské) formy vnímání** věcí a událostí, čas a prostor neexistují nezávisle na člověku
 - **relační** pojetí (G. Leibniz, speciální i obecná teorie relativity – moderní fyzika): čas i prostor jsou dány **vztahy mezi věcmi a událostmi** a závisejí na nich

5. Prostor a čas

- Je prostor (a čas) konečný, nebo nekonečný?
- Kolik rozměrů má prostor? Jistě, v běžném životě 3 (délku, šířku, hloubku), ale podle některých kvantových teorií 7, podle jiných 11 a ještě podle jiných 27, a to vlastně dohromady s časem, protože je lepší hovořit o propojeném **časoprostoru** než zvlášť o čase a o prostoru.
- V prostoru můžeme jít tam i zpět – v čase nikoli. Čím je dána tato **šipka času**?

6. Trvání a utváření věci (problém identity)

- Každá věc (tak velká, že jsme s to ji vnímat) je složená z více částí. Jak vysvětlíme, že je přesto jednou identickou konkrétní věcí?
 - Proslulý příklad – Théseova loď:
 - dřevěná loď z mnoha prken
 - po každé plavbě vyměníme jedno (poškozené) prkno
 - po určité době budou vyměněna všechna – a teď z těch poškozených znovu stejným způsobem sestavíme loď →
 - máme tu dvě lodi – která je tou původní lodí athénskému hrdiny Thésea?
- Teď to aplikujme na lidský organismus: Těžce zraněnému člověku lékaři nahradí poškozené části těla protézy – jak velkou část těla mohou nahradit, aniž by změnili identitu daného člověka?
- Řekneme-li, že identitu člověka tvoří jeho myšlenky a vzpomínky: Kolik myšlenek a vzpomínek 60letého člověka je totožných s těmi, jež měl v 10 letech?
- V čem tedy spočívá jeho totožnost a identita? (Uvažte právní důsledky tohoto problému!)

7. Mentální a fyzické

(podrobněji a systematictěji viz přednáška 7. Filozofie mysli)

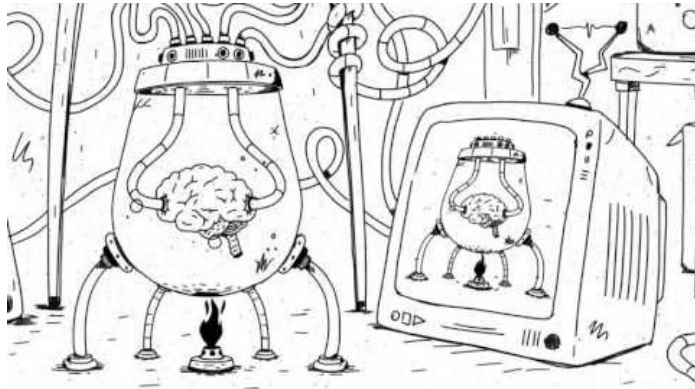
- Starý problém (viz otázka existence nemateriálního jsoouca), ale stále aktuální:
 - Jistě máme fyzické tělo.
 - Jistě máme myšlenkové (mentální) stavy – pocity, myšlenky atd.
 - Tyto dvě roviny se zdají být velmi odlišné, ale přitom propojené – úraz těla působí určité mentální stavy, určité mentální stavy působí pohyb těla.
 - Jaký je jejich vztah?
 - **Dualismus** (psychofyzický) – jedná se o zcela rozdílné druhy skutečnosti.
 - Problém: Ale jak potom mohou na sebe působit?
 - **Redukcionismus** – jedná se pouze o jednu a tutéž skutečnost.
 - Problém: Co redukuje na co? Dvě možnosti:
 - **idealismus** = principem všeho je myšlení či nemateriální princip
 - **fyzikalismus/materialismus** = všechny mentální stavy lze redukovat na stavy a vlastnosti mozku

8. Problém existence vnějšího světa (co vše existuje?)

- realismus X solipsismus (idealismus) X skepticismus
 - (metafyzický) **realismus**: svět kolem nás zcela normálně existuje více méně tak, jak ho vidíme (velká většina filosofů)
 - **solipsismus**: existuje jen to jedno vědomí, které si právě uvědomuje tuto myšlenku (tj. jen jedna jediná osoba – právě Vy!; přesněji – jen Vaše mysl, „duše“), a vše ostatní existuje jen jako Vaše mentální stavy – G. Berkeley
 - (metafyzický) **skepticismus**: nelze rozhodnout, zda svět kolem nás skutečně existuje, nebo zda to jsou jen naše mentální stavy (např. stavy v mozku v kádi se živným roztokem a s připojením k počítači)

8. Problém existence vnějšího světa (co vše existuje?)

- „Prosím? Mozek v kádi? To je pěkná blbost – tím se filosofie fakt zabývá?!“
 - ano, a je to opravdu seriózní problém, podívejte se na video!

Animované vysvětlení myšlenkového experimentu „mozek v kádi“
(https://www.youtube.com/watch?v=zO0sSJB1TrI&list=PL1NXgjXDUNJK_51d5AJzCj0RI7avL5E9W&index=8)

- Jistě víte o **virtuální realitě** – to je simulace určité reality. Pravda, nedokonalá.
- Ale jak budou vypadat naše, lidské, **simulace** reality třeba za tisíc let?
- A co když ve vesmíru je o milióny let pokročilejší civilizace, která také vytváří simulace?

8. Problém existence vnějšího světa (co vše existuje?)

- Není pak celý náš svět spíše simulace než „realita“?
 - Uvažte – jedna jediná vyspělá civilizace může spustit stovky, tisíce, milióny a ještě mnohem více simulací současně.
 - Co je tedy pravděpodobnější – že **jsme „reální“**, nebo že **jsme simulace**?
 - A můžeme to vůbec poznat?!
 - (Jak vidno, tyto ontologické otázky jsou neodlučně spjatý s epistemologií.)

Shrnující otázky

- Čím se zabývá ontologie?
- Co je „jsoucno“ a co „bytí“?
- Co jsou univerzálie a jaké jsou standardní koncepce způsobu jejich existence?
- Jaké vlastnosti filozofové obvykle připisují absolutnímu jsoucnu (bohu) a jaké filosofické problémy jsou s těmito vlastnostmi spjaty?
- Co v ontologii znamená materialismus a idealismus?
- Jaký problém se objevuje, připíšeme-li bohu vševědoucnost?
- Jaký problém se objevuje, připíšeme-li bohu všemohoucnost?
- Jak vypadá *theodicea* v podání metafyzického dualismu?
- Který důkaz existence boha je zcela přesvědčivý?
- Jaké pojetí času a prostoru je typické pro moderní fyziku (a na ni navazující ontologii)?
- Pomocí jakého proslulého příkladu je vysvětlován problém identity věcí?
- Jak se ontologický problém identity věcí dotýká lidského života?
- Co je solipsismus a jak byste jej odůvodnili (kdybyste to měli za úkol)?
- Žijeme v „realitě“, nebo v simulovaném vesmíru?

Doplňující a rozšiřující literatura (pro nové fanyanky a fanoušky filozofie)

- Peregrin, Jaroslav. *Filozofie pro normální lidi*. Dokořán, 2008. S. 27-38.

M A S A R Y K O V A
U N I V E R Z I T A